

UDK: 821.163.4(497.6) – 31:316.723-021.254

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Elvir Kopic

**NARATIV KULTURNE RAZLIKE
I KONSTRUKCIJE IDENTITETA
U ROMANIMA *NIGDJE, NIOTKUDA, LJEPŠI KRAJ*
I *SANDALE BEKIMA SEJRANOVIĆA***

Rad propituje narativ kulturne razlike i konstrukcije identiteta u romanima *Nigdje, niotkuda, Ljepši kraj* i *Sandale* Bekima Sejranovića. Polazna pretpostavka bila je da se u romanima Bekima Sejranovića oblikuje narativ o kulturnoj razlici i kulturnoj hibridnosti kao posljedica prisilnog egzila, nomadstva pripovjednog subjekta, tako da se unutar takve priče identiteti prikazuju kao bezmjesni „nigdje, niotkuda“. Prepoznavanje narativa kulturne razlike kojim se osvjetljavaju individualne sudbine, ne/jedinstvo sopstva kao i kolektiviteta, bilo je ključno za analizu konstrukcija identiteta u Sejranovićevim romanima. Rad istražuje na koje sve načine je narativ kulturne razlike konstruirao identitete u pripovjedom tekstu, a pozivajući se na termin *između* Homi Bhabhe. Proučavanje načina konstruiranja identiteta u romanima Bekima Sejranovića baziralo se na poststrukturalističkim tezama o identitetu, a postkolonijalna kritika je poslužila za istraživanje narativa kulturne razlike.

Ključne riječi: Identitet, Drugi, subjekt, hibridnost, kulturna razlika, *između*, granica, Bekim Sejranović, *Nigdje, niotkuda, Ljepši kraj, Sandale*.

1. Uvod

Pitanje identiteta jedna je od gorućih tema brojnih intelektualnih debata druge polovine 20. stoljeća. Nisu se tom problematikom bavili samo književni i teoretičari kulture, naime, čitave vojske stručnjaka iz različitih naučnih područja od filozofije, historije, sociologije, antropologije, psihologije, politologije, prava, pa i ekonomije, ako pod nju podvodimo marketing, našle su se na širokim prostranstvima tih rasprava. To se uglavnom odnosi na angloameričke kulturalne prostore te prostore čiji se teorijski pristup našao pod utjecajem ideja francuskog poststrukturalizma. Na prostoru Bosne i Hercegovine, kao uostalom i na prostoru šire regije, naučna dešavanja u tom smislu odvijala su se sa značajnim zakašnjenjem. S tim u vezu svakako treba dovesti i karakterističan društveno-politički sistem kao i ideologiju koja je natkriljivala ove prostore, a koja se opet opirala dekonstruiranju tj. prihvatanju društvenog i kulturalnog identiteta kao fikcijskih konstrukcija.

Kada govorimo o bosanskohercegovačkom romanu, ali i književnosti uopće, s kraja 20. i početka 21. stoljeća bitno je osvrnuti se na činjenicu da se radi o svojevrsnom otklonu u odnosu na romanesknu i književnu tradiciju koja se razvijala do posljednje decenije 20. stoljeća. Naime, Davor Beganović napominje da

književnost koja u Bosni i Hercegovini nastaje nakon rata 1992–1995. u dvostrukome je smislu književnost tranzicije. Kao prvo, ona prati društvo koje se nalazi u prijelazu (lat. transire – prijeći); no, kao drugo, i ona je sam svojevrsan prijelaz – od književne produkcije koju bi se moglo, zlobno, proglasiti monolitičnom, nesklonom eksperimentu, ka inovativnim književnim praksama čiji smo svjedoci u jednome više negoli neinovativnom vremenu (Beganović 2010: 211).

Enver Kazaz ide još dalje, osvrćući se na period od početka devedesetih godina dvadesetog stoljeća naovamo ističe da „izjednačavanjem estetskog i etičkog, roman iza pada postmodernizma potvrđuje svoju protejsku prirodu u namjeri da se ostvari kao odisejska hronika pojedinčeve potrage za toposom spasa u postapokaliptičnoj društvenoj pustinji“ (Kazaz 2008: 155). Unutar tako percipirane bosanskohercegovačke književnosti smještamo i romane Bekima

Sejranovića¹, *Nigdje, niotkuda, Ljepši kraj i Sandale*. U svom prvijencu *Nigdje, niotkuda*, Sejranović nam donosi priču koja se grana u dva rukavca. Prvi koji se događa u sadašnjosti – prati lik koji iz perspektive egzilanta nije svoje životne, ali i unutrašnje bitke; i drugi u kojem taj lik pripovijeda o svojoj prošlosti kao i o prošlosti svoje porodice. Drugi roman *Ljepši kraj* osmišljen je kao nastavak prvog. Priča se, naime, dotiče istih tema kao i prvijenac, s tim što glas naratora ovog puta proizilazi iz dvaju iskustava – onog egzilantskog koje povlači iz Norveške i onog prividno povratničkog. Što se tiče trećeg romana *Sandale*, riječ je o fragmentarnom djelu izrazito labave strukture. U njemu se opetovano javlja identična problematika kao i u prva dva romana. Ponovo se srećemo s glavnim junakom/pripovjedačem koji nam pripovijeda o svom djetinjstvu, mladenaštvu, ali i o zrelim godinama. Ono što ga razlikuje od prethodnika jeste činjenica da se u ovom romanu suočavamo s junakom koji svoje nesnalaženje unutar zadanih kanona i kulturnih sistema vrijednosti današnjice njeguje kao karakterističan lutalački životni stil. Sva tri romana čine neku vrstu trilogije u kojoj se nudi pogled na različite kulturološke matrice čime se direktno otvaraju pitanja kulturnih razlika.

Bijeg, putovanje, lutanje, izmještenost čine okosnicu Sejranovićevih romana. Između ostalog, ispisujući ispovijest glavnog junaka, Sejranović u svojim romanima progovara, ne samo o aktuelnim temama, nego i o temama koje su, slobodno možemo kazati, esencijalne za razumijevanje savremenog čovjeka, ali i savremenih društvenih kao i kulturoloških pitanja. Te teme se tiču prije svega identiteta, ali i iskustva emigracije, osjećaja stranosti, pitanja intime i kvalitete intimnih odnosa, putovanja, nomadizma. Žarko Paić kaže: „Moderna umjetnost i moderna povijest su istog podrijetla. Izbačenost iz zavičajnog obitavališta u lutanje svijetom, gibanje i cirkulacija ideja, radne snage, kapitala, tehnologije – to je jedino što drži svijet, koji nazivamo modernim, u ravnoteži“ (Paić 2009: 110).

1 Bekim Sejranović je rođen 1972. godine u Brčkom. Godine 1985. seli se u Rijeku gdje pohađa pomorsku školu i studira kroatistiku. Raspadom SFRJ ostaje bez validne dokumentacije, a 1993. biva prinuđen da napusti Hrvatsku te odlazi kao izbjeglica u Norvešku/Oslo gdje je na tamošnjem filozofskom fakultetu magistrirao južnoslovensku književnost. S norveškog je preveo djela Ingvar Ambjørnsen i Frode Gryttena, a priredio je i preveo antologiju norveške kratke priče *Veliki pusti krajolik*. Autor je studije *Modernizam u romanu Isušena kaljuža Janka Polića Kamova*, knjige kratkih priča *Fasung*, kao i romana: *Nigdje, niotkuda, Ljepši kraj, Sandale, Tvoj sin Huckleberry Finn i Dnevnik jednog nomada*. U saradnji sa japanskim režiserom Mokuom Teraokaom, 2011. godine snimio je dokumentarni film *Od Tokija do Morave*. Preminuo je u Banja Luci 2020. godine.

Proces globalizacije, ratovi, izbjeglištva, emigracije, i međukulturna preklapanja doveli su u pitanje monolitni, etnocentrični oblik kulture i suočili nas s postojanjem onih *iz-među* kultura, identiteta, povijesti. Upravo ovakve izmještene egzistencije, oni koji borave u međuprostorima, u stalnom lutanju, potraži za identitetom/ima, „pružaju teren za razgrađivanje strategija sopstva – pojedinačnog ili zajedničkog koje u činu određivanja ideje samog društva začinju nove znakove identiteta i inovativna poprišta saradnje i osporavanja“ (Baba 2000: 19). Ovakvu kulturološku priču, sa preklapajućim kulturama te fokusom razlike, u svojim romanima reprezentira Sejranović, uspostavljajući tako narativ kulturne razlike. Postavlja se pitanje kakvi se identiteti konstruiraju unutar njih? S tim u vezi pozvat ćemo se i na jednog od vodećih mislilaca postkolonijalne teorije Homi Bhabhu tj. na njegov koncept označen terminom *iz-među*, gdje se ističe potencijalno nadilaženje opreke između Prvog i Drugog te se naglašava kako prostori „iz-među“ otvaraju vrata „kulturne hibridnosti koja prihvata razliku bez neke pretpostavljene ili nametnute hijerarhije“ (Baba 2004: 22). Narativ kulturne razlike model je koji osvjetljava individualne sudbine (subjekte, identitete), ne/jedinstvo sopstva, kolektiviteta. Kulturnu razliku Bhabha razumijeva kao jedan oblik subverzije (monoplanih identiteta, linearnih naracija) „koja je slična strategijama diskursa manjine“ (Baba 2004: 294). Subjekt kulturne razlike je *dijaloški*, predmet njegove identifikacije je uvijek *ambivalentan*, a svaki oblik linearnosti doveden je u pitanje i onemogućen „nizom preklapanja, iz kojih se začinju hibridni prostori diskontinuiteta, razlike i zasebnosti“ (Đurić 2005: 59).

Polazišna hipoteza jeste da se identitet/i *promišljaju na granici* (Jacques Derrida), da se identitet „konstrui preko ‘nedostatka’, preko podjele, sa mjesta onog Drugog“ (Hall 2001: 220), te će se u radu operirati pojmom identiteta ne esencijalistički, već strategijski i pozicijski. Uvodeći destabilizirajuće kategorije vremena, prostora i relacije polazimo od pretpostavke da je narativ u središtu govora o identitetu. Razumijevajući identitet kao *fluidni, polisemantični, relacijski pojam*, u radu će se ispitati kakve identitete osvjetljava narativ kulturne razlike i kakvi se identiteti mogu očekivati u reprezentiranoj kulturnoj priči, u određenim prikazanim (povijesnim) uslovima i specifičnosti takvih kulturnih uslova.

U romanima se oblikuje narativ o kulturnoj razlici, kulturna hibridnost kao posljedica prisilnog egzila, nomadstva pripovjednog subjekta, tako da se unutar takve priče identiteti prikazuju kao bezmjesni „nigdje, niotkuda“. Kroz isповijest naratora, njegova putovanja i lutanja, u romanima se uspostavlja ideja kulturne hibridizacije, stalni proces konstruiranja identiteta, pripovijedajući o

marginalnim subjektima. Upravo ovakva priča, s preklapajućim kulturama, fokusom razlike, melanholičnim otuđenim subjektom unutar društva, reprezentira se u Sejranovićevim romanima. U čitanju Sejranovićevih romana kao teorijski okvir poslužiti će nam postrukturalističke teorije, odnosno, postkolonijalne teorijske postavke Homi Bhabhe, posebno njegovo razumijevanje koncepta kulturne razlike te pojmova *iz-među*, hibridnosti i raznolikosti.

2. Nepodnošljiva lakoća tereta kulturne razlike

U kontekstu historijskog poimanja prostora bivše SFRJ na prelazu 20. u 21. stoljeće, velikih lomova i promjena koje su uključivale krvave ratne sukobe i raseljavanje stanovništva, a potom i tranzicijski period, koji je opet tekao u periodu opće globalne hysterije i terorističkih napada, progovarati o razlikama je itekako imalo smisla. Nakon svih tih promjena koje su se dogodile u tom periodu bilo je za očekivati da se neki od tih problema prenesu i na polje književnosti. Upravo taj katalog tema prisutan je u Sejranovićevim romanima. Pripovjedač/protagonista Sejranovićevih romana nakon zvaničnog raspada SFRJ početkom devedesetih godina i osamostaljenja Republike Hrvatske u kojoj se zatekao na školovanju, našao se u nezavidnoj poziciji. Naime, ostavši samo sa dokumentacijom bivše države i bez administrativno-pravnog identifikacijskog statusa u novoj državi, a shodno državi rođenja (Bosna i Hercegovina koja se u međuvremenu također osamostalila, ali u tom svemu niti dokumentaciju samostalne Bosne i Hercegovine nije uspio obezbijediti) u Hrvatskoj biva tretiran kao izbjeglo lice, što će ga primorati na odlazak u Norvešku koja je u tom periodu još prihvatala izbjeglice iz ratom zahvaćenih područja BiH. Sve ono što će mu se dešavati nakon dolaska u Norvešku moglo bi se uzeti kao temeljna potka u prepoznavanju narativa kulturne razlike i konstrukciji identiteta pripovjedača. Novo okruženje donijet će sa sobom i neponovljiva iskustva sraza, ali i preplitanja kulturnih obrazaca koje subjekt donosi sa sobom iz sredine u kojoj se spletom okolnosti našao, a čije breme će biti polje upisivanja identitarnih crta. Emigrantsko iskustvo subjekta (kao po pravilu) produciralo je gubitak na obje strane, odnosno dvostruku nepripadnost: u prvom redu rodnog mjesta (neprepoznavanje ulice, kuće, dvorišta), a potom i mjesta formiranja u tinejdžerskim i mladenačkim godinama (Rijeka koja je iz njegove perspektive sada postala beživotna pustinja). Ta mjesta u sadašnjosti ne postoje kao takva, a nesnalaženje u novoj

zemlji Norveškoj te nemogućnost postajanja integralnim dijelom zajednice ispostavlja se kao gubitak i na toj strani.

Analizu romana otvorit ćemo naizgled bezazlenim citatom koji se tiče razgovora o vremenskoj prognozi, ali upravo takve na prvi pogled beznačajne situacije osvjetljavaju polje razlikovanja kultura: „Razgovarati o vremenu u Norveškoj nipošto ne znači voditi isprazan kurtoazan razgovor“ (Sejranović 2010b: 102). Podvlačenje svakodnevnog diskursa kao crte razgraničenja kultura ovdje uspostavlja neku vrstu naporednosti, naime na Balkanu razgovor o vremenskoj prognozi se nalazi u funkciji popunjavanja neugodne tišine. Upravo ovdje prepoznamo manifestaciju kulturalne razlike, ali i oblikovanje subjekta u onom iz-među što prekoračuje zbir dijelova razlike. Geografski, klimatski uslovi, ali i društvena te kulturna obilježja zemlje u kojoj se protagonista našao, svakako su uočljivi upravo putem prilagođavanja tokom vremena. Tu bismo mogli izdvojiti jedan od ključnih alata prevazilaženja razlika prikazan u romanu *Sandale*, a to je nordijsko skijanje. Skijaško trčanje je protagonista usvojio i upražnjava ga u trenucima aktivnog odmora (ali povremeno i kao slamku spasa). Možemo dodati svakako i stečeno norveško državljanstvo kao i privrženost norveškoj kulturi i umjetnosti: „Trčanje na skijama jedna je od stvari koje mi pomažu da ne poludim, da se ne drogiram. Ponekad čak i ne ubijem“ (Sejranović 2013: 128).

Obilježja kulturne razlike bi se mogla prepoznavati i u nesnalaženju subjekta unutar decidno uređene sterilnosti svakodnevnog skandinavskog sistema koji se metaforički može posmatrati i preko preciznih linija savremenog urbanog pejzaža i arhitekture, ali i preko monotone svakodnevne. Egzistencija subjekta pod pritiskom diskriminacije koja poput Damoklovog mača konstantno visi nad njim je upravo onaj teret kulturne razlike koji je karakterističan općenito za iskustvo egzila. Neke od tih primjera izdvojili samo kao reprezentativne. Prvi od njih se odnosi na roman *Ljepši kraj*, a radi se o doživljajima prilikom nezvanične inicijacije u društvo radnih kolega poštara koju je po nepisanom pravilu morao proći ako misli biti prihvaćen i na poslu u školi stranih jezika:

U tišini su gledali hoću li pojesti komad sa šunkom. Kad su vidjeli da poštu mogu razdijeliti prije pola dva, da jedem svinjetinu i pijem pivo, postao sam jedan od njih. (Sejranović 2010b: 40)

Drugi se odnosi se na slikovit primjer iz romana *Sandale*:

– *Nisam Ali – kažem. – Nisam čak niti Muhamed. I nasmijem se, možda malo preglasno za uglađene norveške civile.* (Sejranović 2013: 130)

Sam protagonista će se na nekoliko mjesta eksplicitno osvrnuti na ovu problematiku promišljajući razlike među kulturama i putem primjera iz okoline na ćelijskom nivou porodičnih nesuglasica i lomova kao u slučaju Vahe iz romana *Sandale*, prijatelja kojeg je upoznao u izbjegličkom centru, a koji je bio oženjen Norvežankom:

Bosanci su govorili da ga žena nije zarezivala dva posto, Norvežani da je svemu kriva ta prokleta razlika u kulturama. Vjerojatno je istina i jedno i drugo. Imali su problema u braku kao i svi normalni ljudi, razveli se i to je to. Ali norveški mediji uvijek vrte jednu te istu priču u koju ljudi na kraju počinju i vjerovati: kad se stranac posvađa sa ženom Norvežankom, onda je to sukob kultura. I kao da im je iz inata htio pokazati „sukob kultura“, Vaha je istog ljeta otputovao u Bosnu, oženio se za mladu Bosanku u džamiji, a nikad nije bio vjernik, vratio se u Kristiansand i dok je čekao da mu nova žena dobije papire, izvršio samoubojstvo. Puškom u usta. (Sejranović 2013: 168)

Narativ kulturne razlike i slika društva može se zamijetiti i na, uslovno rečeno, unutrašnjem nivou tj. u bosanskohercegovačkim okvirima postdejtonskog perioda i to na primjerima kada protagonista promišlja o mikrosvijetu sela u kojem boravi kada dolazi na odmor. Tu se izdvaja nekoliko zanimljivih momenata poput onog kada promišlja i komparira motive Morisseyeve² pjesme sa bosanskim kulturnim i tradicionalnim punktovima, ili pak kada misli religijski identitet kao kolektivni identitet sela nekad naseljenog Karavlasima³, a po okončanju agresije na BiH, naseljenog pripadnicima selefijske zajednice, zatvorene grupe karakterističnog radikalnog islamskog učenja.

Ne znam što je Morissey htio reći u svojoj pjesmi niti mi je to više važno. Razlika između njegovih i mojih osjećaja vjerovatno je poput razlike između njegove Maudlin Street i moje Ulice bratstva i jedinstva. Kao razlika između te engleske kuće i ove moje bosanske. Između šalice engleskog čaja i fildžana bosanske kahve. Viskija i

2 Steven Patrick Morrissey je britanski muzičar, tekstopisac i pjevač indie rock grupe The Smiths.

3 Rumunska etnička grupa.

šljivovice. Mene i amidže Alije. Razlike ima, ali vide je tek slijepci.
(Sejranović 2010a: 54)

O konstrukciji identiteta subjekta Sejranovićevih romana u kontekstu narativa kulturne razlike i prekoračenja zbira dijelova razlike možda ponajbolje govori upravo subjekt kao pripovjedač, kada se u nadahnutom esejiziranju pokušava smjestiti negdje između Balkana i Norveške.

Bilo je to zapravo tragikomično. Kada bih bio u Norveškoj, sve bi mi išlo na živce: norveška muzika i muzičari, književnost i pisci, novinski naslovi, televizijske vijesti, norveški jezik i svi dijalekti, norveška povijest, zemljopis, priroda, planine i fjordovi, nordijske mračne, beskonačne zime, beskrajni ljetni dani, norveški zakoni, vlada, kralj, kraljica, princ i princeza, ljudi na ulici, dosadni starmali dječaci i umišljene djevojčice, isfrustrirane djevojke s napumpanim guzicama i utegnutim sisurinama, usukani iskompleksirani mladići, a o nogometu i politici da ne govorim. Istodobno sve što je imalo veze s Balkanom bilo je kao izmišljeno: ljudi su neposredni, topli, buntovni, nema te norveške ovčje poslušnosti, ne sputava te paukova mreža zakona, vlada javašluk, nemar i kaos, ciganluk plodni koji je baš takav kakav jest, sa svim svojim lošim stranama, ipak bliži ljudskom biću nego hladna, metalna, savršeno organizirana i u svakom dijelu pomno kontrolirana društvena struktura. (...) Nakon dva tjedna povlačio bih se u samoću, počeo slušati norvešku muziku, čitati knjige na norveškom, a ako bih se već napio, počinjao bih gnjaviti o ljepotama norveške prirode, o njihovoj istančanoj kulturi, razvijenoj demokraciji, klasnom miru i ostalim tricama. (Sejranović 2010b: 13–14)

Prostor spomenutog smještanja subjekta mogli bismo posmatrati i kao *Treći prostor*, a on se otvara upravo u elementima ovog nedostajanja i u pribjegavanju Balkanu i balkanskom kada je u Norveškoj te norveškom kada je na Balkanu. Upravo u tom nedostajanju prepoznaju se elementi prekoračenja razlika. Kako je *Treći prostor* iskazivanja „preduslov artikulacije kulturne razlike“ (Baba 2004: 79), zgodno je podsjetiti na još nekoliko primjera koji itekako oslikavaju narativ kulturne razlike preko koncepta *Trećeg prostora*. Istost kao dio identiteta uočljiv je i preko metafore zavičajnog prirodnog okruženja, gdje se rijeka Sava u romanu *Nigdje, niotkuda*, može posmatrati ne samo kao politička i geografska,

nego i kao metaforička granica, a mrak koji natkriljuje sve, kao *Treći prostor* i metafora opće političke, društvene i ekonomske krize balkanskih prostora: „S druge strane rijeke ista je takva šuma, s istim takvim pticama. Mrak se polako izvlači iz obiju šuma i zgušnjava nad rijekom.“ (Sejranović 2010a: 72) Kad smo kod zavičaja treba spomenuti i kako sam administrativno-pravni položaj područja protagonistovog zavičaja predstavlja svojevrsni *Treći prostor* jer Brčko distrikt kao nezvanični *treći entitet* jeste teritorija karakterističnog postratnog suživota, pomirenja, a njegov simbol međuljudskih odnosa i zajedništva pijaca „Arizona“ što se vidi u romanu *Sandale*.

Često krene priča o trećem entitetu, a zapravo je Brčko distrikt treći entitet. Svako malo krene rasprava o tome treba li ga ukinuti, podijeliti te pripojiti Federaciji ili Republici Srpskoj, a moj komšija, stari kajakaš Kuzma, bez ijedne dlake na lubanji i s pokojim zubom u čeljusti, srče kafu i gundā kako njih, Federaciju i Republiku Srpsku treba ukinuti i pripojiti nama. „Mi“ smo Brčko distrikt, pretpostavljam. (Sejranović 2013: 133)

Posljednjih pedesetak godina narativne prakse se u filozofskim, ali i drugim društvenim i humanističkim područjima proučavaju kao centralno mjesto konstruiranja identiteta kao proizvoda narativne aktivnosti koja omogućuje postojanje subjekta u fikciji. Kada je riječ o Sejranovićevoj trilogiji taj subjekt je autodijegetički pripovjedač. Derrida je govorio o identitetu kao o neželjenoj pojavi zato što on ne predstavlja ništa drugo do naknadno upisivanje značenja biološkom postojanju, u tom smislu i u književnosti pripovjedačev govor o sebi predstavlja naknadno upisivanje značenja njegovom fiktivnom postojanju, što se ispostavlja kao narativni identitet. Pišući o romanu *Muzej bezuvjetne predaje* Dubravke Ugrešić, Alma Denić-Grabić kaže kako je „dvostruka perspektiva pripovijedanja – vremena prošlog i vremena sadašnjeg preduslov za konstruiranje priče o izmještenosti (vremenske i prostorne) i, posredstvom sjećanja pokušaj da se uspostavi prividna hronologija u dijegetskom univerzumu, u kojem se u procjepu između onoga što je bilo i onoga što se pripovijeda konstruira narativni identitet (2010: 114). Isto to vrijedi i za Sejranovićeve romane, naime, dokinuta linearnost, odnosno ispremetanost vremenskog slijeda, a tome treba dodati i fragmentarnost, u njegovim romanima ukazuju na legitimitet navedenog tumačenja Alme Denić-Grabić. To se jasno vidi u bilo kojem od romana trilogije koja je u ovom radu predmet analize.

U prvom romanu Sejranović na vremenskoj ravni sadašnjost u tekstu konstruiše u obliku motivske konstante dženaze amidže Alije koja se manje-više redovno pojavljuje na počecima poglavlja dok je vraćanje u prošlost umetnuta između tih *početaka*. U drugom i trećem romanu ispremetanost vremenskog slijeda iznesena je suptilno fragmentiranim poglavljima, što je u trećem romanu, nastalom kao intervencija nad zbirkom priča *Fasung*, posebno uočljivo preko diskontinuiteta pripovijedanja koji variraju od doživljaja protagoniste preko pasaža sa nagovještajima toka svijesti do esejiziranja pri tretiranju različitih društvenih, historijskih, geopolitičkih tema. Glede fokalizacije, Sejranovićev pristup donosi pripovijedanje u ich-formi što se na prvi pogled može učiniti kao koketiranje sa kvaziistinitim ispisivanjem teksta i autobiografskom prozom koja je uslovljena svojevrsnim dogovorom između autora i čitaoca, a koji podrazumijeva potenciranje istine kao konstrukcijskog temelja teksta. Dočim, u ovim romanima Sejranović vrlo pažljivim i doziranim rezovima presijeca tu nit istinitosti teksta na više mjesta: „Istina nije ništa drugo nego lijepo sročena laž. Istina je laž u koju vjeruješ. Istina je laž zbog koje živiš i zbog koje umireš“ (Sejranović 2010a: 48), ili „Lijepa laž je sve što imamo“ (ibid: 243). Treba napomenuti kako su ovdje odabrani samo neki citati jer se pripovjedač/protagonista sa istinom obračunava na mnogo mjesta čak i putem digresija u kojima su osjetni pokušaji esejiziranja teme iz perspektive pripovjedača. Ovim je Sejranović uspio ne samo da žanrovski jasno odredi svoju trilogiju, nego i da nam predoči kako se govor o odnosu fikcije i zbilje uspostavlja kao autoreferencijalni iskaz pripovjedača čime se on jasno određuje u odnosu na zbilju nagovještavajući nesigurnost u istinitost stvarnosti to jest nudeći nam fikcionalnost kao jedinu opciju. U tom smislu i na samom početku romana *Ljepši kraj* Sejranovićev pripovjedač samosvjesno tematizira iskaz promišljajući o onom što govori pismom identificirajući tekst kao oblik umjetne inteligencije koja preuzima kontrolu nad iskazom:

Osjećam se kao čovjek koji je jednom htio napisati nekakvu priču, ali nije uspio, jer je priča preuzela kontrolu nad stvarnošću. Nije više bilo jasno što je stvarno, priča ili život. I piše li život priču ili je možda obratno. (Sejranović 2010b: 5)

Već neko vrijeme čujem glasove. Ima ih nekoliko. Pojedine raspoznajem i znam da pripadaju nekom meni. (ibid: 6)

Pokušavao sam sebi ispričati što se događalo u posljednje dvije godine, ali nisam uspijevao. Priča se mijenjala ovisno o tome koji ju je od mojih glasova pričao. (ibid: 8)

Ovim vještim manevrima u otklonu od čistog autobiografskog diskursa Sejranoćeva se trilogija prepoznaje kao neorealistička proza, ali uz određene odmake od esencije poetike njenih reprezentativnih predstavnika. Glasove koje spominje protagonista u posljednjem citatu, bi možda bilo moguće tumačiti kao obmane čula sluha, odnosno audiohalucinacije, ali isto tako je moguće u njima prepoznati superego savjetodavca i svojevrsni psihološki, odnosno moralni navigacijski centar. Oni mu najčešće govore ono što sam sebi ne želi reći ili priznati poput spoćitavanja kukavićluka, ali isto tako služe i kao moralni korektiv kao što je bio slućaj prilikom donošenja odluke o pružanju pomoći rodici Almasi. Međutim, isto tako svjedoćimo i eskalacijama sukoba između morala i sila egoizma: „Uvijek sam mislio samo na sebe“ (ibid: 124), koji nerijetko bivaju okonćani patetićnim samosažalijevanjem. S druge strane, tumaćenje subjekta, njegovog rascjepa, a samim tim i njegovog identiteta moguće je što preko eksplicitnih iskaza pripovjedaća/protagoniste, što u prepoznavanju obilježenosti poroćićnim backgroundom, mjestom rođenja, obrazovanjem, izbjeglićtvom, međuljudskim odnosima, putovanjima itd. Na tom potezu vrši se konstruiranje njegovog identiteta, upravo preko odnosa prema sebi, porodici, ženama sa kojima je bio u ljubavnim vezama, prijateljima, kulturi, mjestima, društvenim i politiććkim gibanjima. Sejranoćev protagonist, između ostalog, nudi i insistiranje na izostanku identifikacije što predstavlja oćškrinuta vrata ka konstruiranju identiteta kao procesa, ali i eksplicitnu fluidnost te hibridnost.

Brojni su primjeri u sva tri romana gdje subjekti putem introspekcije elaboriraju na konto ove tematike preispitujući na različite načine svoje identitete. Sva ta mjesta predstavljaju otvorene prostore gdje je moguće konstruiranje identiteta subjekta u Sejranoćevim romanima. Njegovo iskustvo margine, granićnog identiteta, bhabhijanska asimilacija suprotnosti, kontaminiranost odnosom nejednakost/moć, konstantni osjećaj nepripadanja i nezadovoljstva konstruira se kao nezavršeno sopstvo te ostavlja trajne deformacije uspostavljajući plastićnost identiteta što se vidi u sljedećim odlomcima romana *Nigdje, niotkuda* i *Ljepški kraj*:

(...) izmišljanje identiteta, nesigurnost pred pitanjima tipa: tko si, što si, što radiš, odakle si, gdje živiš? Moj se identitet, priznavao sam to sebi, ponekad sastoji od hrpe poluistina, maštovito isprićanih laži te

iskrivljenih i nedorečenih odnosa sa ženama. Ničeg više tu nema niti bi trebalo biti. (Sejranović 2010a: 127)

Kad nekog upoznaš, predstaviš se i onda te taj netko upita: - Gdje živiš? Što radiš? Odakle si? – a ti nemaš odgovora na ta pitanja. Odnosno, imaš ga, ali kompliciran je i zahtijeva mnogo dodatnih objašnjenja. Onda počneš lagati. Izmisliš nov identitet. Ne zato da bi nekoga prevario, već da pojednostaviš stvari. I ako ti ta osoba postane bliska, onda se zbilja i uživiš u taj novi identitet. Mijenjao sam poslove, način odijevanja, naglaske, samo da bih ljude poštedito objašnjavanja. Ili sam se možda plašio da će me odbaciti ako otkriju pravog mene. Jer pravi „ja“ zapravo ne postoji. Na tom „ja“ naslagano je toliko slojeva da, kad bi ih čovjek uspio jednog po jednog odstraniti, ne bi ostalo ništa. (Sejranović 2010b: 112)

Iz citiranih odlomaka jasno je kako odgovor na pitanje ko je zaista Sejranovićev pripovjedač/protagonista pretpostavlja onu fluidnu neodređenost identiteta. A kad smo kod neodređenosti zgodno je i izdvojiti metonimijski primjer kalkulacije pozicioniranja u smislu identiteta, a što se vidi u romanu *Sandale*: „Proračuni su grubo. Riječ ‘cirka’ važan je faktor u mojim proračunima. Mislim da je pravilnije reći ‘otprilike’ “⁴ (Sejranović 2013: 99). Ovome treba pridodati i fenomen lažnog predstavljanja, a oslanjajući se na učenja psihologije znamo da takvi postupci kojima se subjekt služi u suštini imaju dva izvora:

- trauma doživljena u djetinjstvu,
- potreba da se bude prihvaćen.

U svakom slučaju, ovaj fenomen je istraživao u sklopu učenja o kompleksima niže vrijednosti.

Aktivacija i instrumentalizacija lažnog predstavljanja kod protagoniste zavisila je od potrebe da se bude prihvaćen kao i od žudnje da se bude drugačiji i bolji, što čitamo u romanu *Nigdje, niotkuda*:

Nisam se sramio toga što jesam, zbog nekakvih korijena, podrijetla, naglaske, vokabulara ili odjeće, nego zbog odbačenosti, osjećaja nedovoljnosti i nepripadnosti nikome i ničemu. (...) ja potpuno neplanirano izmislim sebi novi identitet. Na loše odglumljenoj

4 Latinski *circa* (cca) – otprilike.

ekavici govorim da sam iz Beograda. (...) Jednostavno sam htio biti netko drugi, neki drugi ja, neki veći ja. (Sejranović 2010a: 89–90)

Rekao sam joj da mi je stari Irac (...) Stvarno sam bio Irac tu večer. (ibid: 124–125)

Dobar primjer kada je riječ o ovom tematskom segmentu se nalazi i u romanu *Sandale*:

Ne volim ni lančiće. Zato ga nosim u novčaniku. Na kojem je norveška zastava. To kada dođem u strane zemlje. Možda netko pomisli da sam Norvežanin. Iako prije sličim Turčinu. Najviše bih volio da me zamijene za Talijana. (Sejranović 2013: 92)

Sveprisutni osjećaj nepripadanja obmotan oko subjekta satkan je od vješto improvizovanih izmaštanih materijala identifikacije. Odsustvo stabilne identifikacije je konstanta čija obilježja nalazimo gotovo u svakoj situaciji pa se tako na primjer ne snalazi ni u slučaju kada mu se norveški graničar obrati riječima dobrodošlice po završetku standardne procedure provjere putnih isprava: „Dobro došao kući!“ (Sejranović 2010b: 15) Subjektu ta uobičajena i automatizovana formulacija djeluje neprirodno do te mjere da mu se sasvim legitimno čini da u toj dobrodošlici bude upakovano podmuklo izrugivanje: „Pogledam ga začuđeno, na licu mu tražim tragove sarkazma, ali ono je iskreno i rumeno“. (ibid: 15)

Kada je riječ o tretiranju identiteta na vremenskoj ravni u filozofiji načelo identiteta (principium identitatis) je jedan od četiri temeljna zakona formalne logike i potcrtava kako su sve pojave u prirodi, društvu i mislima jednake (identične) sebi, iako se mijenjaju protokom vremena. Dinamičnost, odnosno promjenljiva komponenta identiteta je svakako kategorija u koju ne bi trebalo sumnjati, a da je riječ o konstruktima kamo se, uostalom, i usmjerava antiesencijalistički pristup posmatranju identiteta, pokazuju i sljedeći odlomci romana *Nigdje, niotkuda*:

Koračam, eto, nakon svega tom ulicom. Jedinom ulicom koju sam nekad mogao nazvati svojom. Ali ništa više nije isto, ni ja ni ulica. Ulica je promijenila ime, a meni je još jedino ime ostalo isto. (...) Ponekad bacim pogled na neko staklo i vidim svoj odraz u njemu. Čudim se što još uvijek prepoznam to lice. (...) To jednostavno više

nije taj sokak, niti je to ta kuća. Niti sam ja – ja. (Sejranović 2010a: 43–44)

I dok stojimo tu na dnu gorbljanskog puta, čini mi se da smo i svi mi mrtvi. Ovaj čovjek tu kraj mene nije Zoki, onaj Zoki kojeg ja znam odavno je mrtav. Đuri zapravo pravo ime nije Đuro, to je bilo ime njegovog starog (...) Pravi Đuro je mrtav, a ovo tu su njegovi balzamirani ostaci. I ja sam mrtav, (...) Preostaje još samo Goran. Nepovjerljivo ga promatram i pokušavam na njemu pronaći bilo kakav trag smrti. (...) Možda su se oni samo promijenili, razmišljam (...) (ibid: 96–97)

Ovdje je dobro spomenuti preko pretposljednog odlomka i kako funkcionišu relacije između psihološkog i fizičkog aspekta u službi izgradnje identiteta. Zanimljiv je slučaj komparacije kada preko sinegdohe očiju prepoznamo hibridnost: „Oči ko fildžani – kažu. Oči ko pidoči – kažu. Ovisno o kojoj se geografskoj širini radi“⁵ (Sejranović 2013: 40), ali i preko refleksije subjekta u ogledalu koje varira od teškog prepoznavanja: „Ponekad bacim pogled na neko staklo i vidim svoj odraz u njemu. Čudim se što još uvijek prepoznajem to lice“ (ibid: 43), do poistovjećivanja svoje prepoznate fizionomije sa zlokobnom slikom svijeta u vrijeme učestalih terorističkih napada: „Svi me pitaju što mislim o svemu tome... Što reći na takvo pitanje? Ne mislim ništa, govorim, strašno, strašno... gledam se u ogledalo... strašno...“ (Sejranović 2013: 165). Potenciranje rascjepa subjekta pripovjedača/protagoniste, psihološka i emocionalna razgradnja te osjećaj nezadovoljstva i praznine, dakle, ispostavljaju se kao procjepi u kojima se konstruira narativni identitet Sejranovićevog protagoniste. Nemogućnost identifikacije usljed svoje prirode u stanju je da formira prazninu kao psihološko iskustvo čovjeka. Ta praznina koja se uspostavlja kao trajna nedovršenost identiteta ima tendenciju da navede savremenog čovjeka na cijeli spektar kompulzivnih radnji. Insistiranje na tim radnjama i njihovo intenziviranje predstavlja svojevrzni pontonski most za prelazak preko provalije praznine, nedovoljnosti, nezadovoljstva sobom i drugima. Protagonisti Sejranovićevih romana ne samo da svoju prazninu

5 Prvo poređenje odnosi se na rodni kraj tj. BiH, dok je drugo karakteristično za Rijeku. Pidoči, kolokvijalno, obalni pojas hrvatske – dagnje, morske školjke bademastog oblika i crne boje.

nosi sa sobom gdje god da se obrene nego je i projicira na elemente sa kojima dolazi u dodir kao što je slučaj sa prostorom stana u Oslu:

Uvidio sam, i napokon samom sebi priznao, da mi je potpuno svejedno jesam li u svojoj sobici u Oslu, u kolibi na otoku S., u Rijeci, Bakru, Brčkom, u brodskoj kabini ili zatvorskoj ćeliji, jer praznina u meni je ista i usamljenost je ista. (Sejranović 2010a: 105)

Uvijek je bilo tako: taj je strah uvijek bio tu, to nezadovoljstvo samim sobom i ostatkom svijeta. (Sejranović 2010b: 13)

Stajao sam na vratima i gledao u unutrašnjost svoje duše. U tom stanu najviše su mi nedostajale zavjese. Samo zato je sve izgledalo tako ogoljelo i prazno. Samo zato. (Sejranović 2013: 89)

Vratio sam se zatim u stan i iz njega nastavio izbacivati ostatke života ljudi koji su me othranili. Kad sam završio ostala je samo praznina koju se ničim nije dalo ispuniti. (ibid: 135)

Nemogućnost ukotvljavanja u jednom prostoru koji bi bio ostvaren kao *toplina doma*, kao sklonište od svih izvanjskih utjecaja zavjesama kao svojevrsnom metaforom visoke ograde oko intimnog prostora njegovog svijeta te metafora praznog enterijera kao duše ukazuje na ispražnjenost subjekta. Nedovršenost identiteta o kojoj je gore riječ očita je i preko metafore nezapete mišolovke, ta klopka za glodare da bi se ostvarila i profunkcionisala u svojoj punoj afirmaciji mora biti zapeta, ali subjekt ih ostavlja nezapete kao što se vidi u romanu *Nigdje, niotkuda*:

(...) zaposlenik u Odjelu za integraciju norveške Uprave za strance, dade mi četiri prilično opake mišolovke da ih postavim okolo po podrumu u kojem sam živio. Rasporedio sam ih u drvarnici, ali ih nisam zapeo. (Sejranović 2010a: 130)

Problem identifikacije slično se ispoljava i na području izuzetno komplikovane situacije glede subjektova doživljaja i imenovanja jezika. Pripadništvo samo jednoj grupi, a čemu se protagonista sve vrijeme opire, manifestira se, između ostalog, i kroz subjektivna osjećanja i simboličke vrijednosti. Jezik se u tom slučaju uzdiže kao sredstvo i simbol zajedništva. Mogućnosti komunikacije su

različite i složene, ali se kao osnovni tipovi uzimaju paradigma diskontinuiteta, izbora, prilagođavanja i asimilacije. Odbijanjem da se po svaku cijenu opredijeli za jednu verziju, subjekt ovdje uzima opciju paradigme izbora što se jasno vidi u sljedećem navodu iz romana *Sandale*:

Opsovao sam na maternjem. Koji zovem različitim imenima. Ovisno o prilikama. Vremenskim. I socijalnim. To zato što sam zapravo dobručina. (Sejranović 2013: 94)

On je ovdje zapravo na tragu onoga o čemu govori Snježana Kordić u svom djelu *Jezik i nacionalizam*: „Jacobsen (2006: 320) navodi da su ‘konfuziju oko naziva jezika stvorile političke elite pojedinih zemalja’ (...)“ (Kordić 2010: 133).

Ne treba zanemariti niti sam zaključak naratora u romanu kojim on opravdavajući svoj izbor opredjeljenja za višestrukost sebi pridaje atribut dobručine čime se na neki način uzvisuje iznad pojedinačnih kolektiviteta, a što predstavlja svojevrsnu hibridnost. Tu hibridnost možda najbolje oslikava sljedeći citat gdje se znakoviti uzdah „Eh“ uspostavlja kao ono mjesto na kojem se vrši konstrukcija identiteta nepripadnosti, jer kao što sugerira Homi Bhabha: „Momenat bezdomnog dovodi u vezu traumatske ambivalentnosti lične, duševne istorije sa širim podeljenostima političke egzistencije (2004: 33).

Nisam se osjećao kao izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, ali, jebiga, očito nisam bio ni iz Hrvatske. Ponadao sam se tada da ću valjda jednom biti iz Norveške. Eh. (Sejranović 2010a: 127)

Pri kraju ovog dijela rada dotaknut ćemo se i vlastitog imena subjekta. Ne ulazeći dublje u razmatranja vlastitog imena, a kojima se Derrida bavi u svom djelu *O gramatologiji* (poglavlje *Rat vlastitih imena* str. 144–159) gdje je preispitujući čin nadijevanja imena označio taj akt kao prvo nasilje, osvrnut ćemo se na činjenicu kako protagonista u Sejranovićevom romanu *Nigdje, niotkuda* jedino u imenu prepoznaje nepromjenljivu jezgru identifikacije: „Ali ništa više nije isto, ni ja ni ulica. Ulica je promijenila ime, a meni je još jedino ime ostalo isto“ (Sejranović 2010a: 43).

Specifično je kako pripovjedač kroz sve svoje avanture izmišljanja identiteta nikad eksplicitno ne navodi da se predstavljao drugim imenima, iako bi uz sve što o njemu znamo upravo to bilo očekivano pa bismo takav

čin mogli posmatrati i preko antropoloških saznanja koja kažu kako su drevni narodi sa područja Anadolije kao i američki domoroci mijenjali svoja imena tokom života. S druge strane totalno odsustvo imena protagoniste u romanima bismo mogli povezati sa poimanjem identiteta kao apstrakcije, a što ide u prilog dosadašnjim prepoznavanjima odsustva stabilne identifikacije subjekta.

Prvu silu valjalo je odista imenovati. Imenovati, što znači dati imena koja će možda biti zabranjeno izgovarati, takva je prvobitna sila govora koja se sastoji u isticanju razlike, klasifikaciji i ukidanju apsolutnog vokativa. (...) Polazeći od ove pra-sile, zabranjene i dakle potvrđene jednom drugom silom, pomirbenom i pokroviteljskom, koja uspostavlja ‘moral’, zakriva pismo nalažući da se izbriše i ukloni tzv. vlastito ime koje je već svoju vlastitost porazdijelilo, može eventualno nastati ili ne nastati treća sila (empirijska mogućnost) koja se redovito naziva zlo, rat, radoznalost, sila što sve nasilno otkriva tzv. vlastito ime, tj. prvobitnu silu koja osobnost lišava njene posebnosti i izvornosti. Treća sila refleksije, mogli bismo reći, koja ogoljuje prirodni neidentitet, razvrstavanje kao prekršaj vlastitosti i identitet kao apstraktni momenat pojma. (Derrida 1976: 151)

Razmatranje problematike vlastitog imena u Sejranovićevim romanima moralo bi uključiti još jedan bitan segment, a taj je prisustvo rasizma i ksenofobnih pa u krajnjoj liniji i islamofobnih epizoda koje svoju realizaciju uspostavljaju upravo putem stereotipnog insistiranja po shemi: tamna put – orijent – islam – Muhamed (vlastito ime kao sinegdoha za sve muslimane). Ta vrsta etiketiranja indirektno je povlačila sa sobom i sumnju, a nerijetko i ničim potkrijepljenu uvjerenost u teroristički background adresata. Takva jedna epizoda koja je uključivala verbalnu provokaciju vidi se u romanu *Ljepši kraj*:

Najbolje je trčati na skijama sam po sporednim, zabitim stazama. Jednom sam na takvoj stazi sreću grupu od tri sredovječna Norvežanina. (...) Stali su kao da ne znaju kamo dalje, jer snijeg je prekrio utabane pruge na stazi. Ja ih pozdravim, kako je i običaj kad sretnješ ljude u prirodi. Jedan od njih upita me: Što je Muhamede, jesi li se i ti izgubio? (Sejranović 2010b: 62)

3. Drugost kao usud pripovjednog subjekta

Ovaj segment analize Sejranovićeve trilogije podrazumijevat će kao i u slučaju prethodnog poglavlja, ispitivanje konstruiranja identiteta i drugosti kao produkta pripovijedanja. Identifikacijska odrednica prvog lica jednine odnosi se na položaj pripovjednog subjekta dok je drugost proizvod tog pripovijedanja. Tema drugosti je u središtu pitanja identiteta, a ona nam omogućava prepoznavanje onih značajki u kojima se identitet subjekta konstruira na granici, tj. upravo na onim nestabilnim područjima gdje je subjekat pozicioniran izvan utvrđenih granica. Ta područja liminalnosti subjekt doživljava ambivalentno, što znači da je u jednu ruku svjestan dodijeljene mu pozicije, a u drugu ruku odbija prihvatiti takvu vrstu dihotomije.

U romanima Bekima Sejranovića pronaći ćemo mnoštvo primjera u kojima se drugost pripovjednog subjekta uspostavlja kao nametnuto obilježje identiteta. Brojni primjeri protagonista u posredničkim praksama koji su na sebi (i u sebi) nosili pečat drugosti i otuđenja, od Camusovog Mersaulta iz romana *Stranac* preko Musilovog *Čovjeka bez osobina* pa sve do filmskih (anti) junaka poput Kaurismakijevog *Čovjeka bez prošlosti* ili likova iz filmografije Jima Jarmuscha. U svim tim ostvarenjima prezentirana je nezahvalna pozicija čovjeka u savremenom društvu iznesena kroz apsurd postojanja, ispraznost, nezadovoljstvo, nesnalaženje u datim okolnostima savremenog bivanja, otuđenost, odsustvo komunikacije. U tom smislu i Sejranovićev protagonista se po gotovo svim parametrima pridružuje plejadi nabrojanih likova.

U rečenicama koje otvaraju prvi Sejranovićev roman, *Nigdje, niotkuda*, pripovjedačeva drugost realizira se unutar obrednog čina dženaze amidže Alije u kojem očito u religioznom pogledu ne sudjeluje, da bi se potom reflektirala u prepoznavanju djeda kao drugog u metonimijskom prenosu vezanom za sam islamski obred ukopa mrtvaca:

Jedino ja stojim. Visoko iznad svih ostalih. Stojim i ne znam kamo bih zapravo s rukama. (...) Svi ostali čuče. Ruke su im napola podignute, a dlanovi okrenuti prema licu. (Sejranović 2010a: 5)

„(...) ali znao sam da djed nije vjernik nego komunist. (ibid: 6)

Taj međuprostor liminalnosti jeste u stvari nametnuta drugost koju kao i u slučaju djeda prepoznaje kod bliskih srodnika po ženskoj liniji predaka gdje

imamo s majčine strane djedovu maćehu, baku s očeve strane i očevu maćehu. Sve tri figure su patile od nekog oblika duševne bolesti:

Da je bolesna bar bi znali što joj je, a ovako ni bolesti ni lijeka. (ibid: 61)

Kad je ostarila oboljela je na živce i povukla se u osamu u svoj stari kućerak u Banji Koviljači. (ibid: 74)

Nije mi bilo jasno, očeva se mati bacila u Savu prošle jeseni. Bio sam joj na dženazi. Alija reče da mu je to bila maćeha. (ibid: 76)

Traume margine Sejranovićev protagonista u sva tri romana, a saznajemo preko sjećanja i ispovijesti, osjećat će od ranog djetinjstva. Fizička obilježenosti, odnosno boja kože bit će jedan od inkubatora drugosti:

Tako bi držali počasnu stražu. Ja sam također dobio tu čast zajedno s jednim Mustafom. On je bio onizak, nabijen i crn. Još crnji od mene. A mene su zvali Cigo. (Sejranović 2010a: 30)

(...) u kuću joj se useli drugi muškarac, i to još stranac, crn kao Cigan, skoro crnac, boženassačuvaj, vjerovatno još i musliman, izbjeglica iz nekakvog rata na jugu Europe, ili možda istoku, ('ko će ga znat, sve ti je to ista bagra) (...) (ibid: 122)

Želim izgledati plaćenički. A izgledam kao Arapin. (Sejranović 2013: 34)

Iskustvo margine kasnije će se manifestirati i odlaskom u srednju školu. Promjena sredine, odvojenost od porodice učinit će da svoje utočište pronađe među prijateljima sa kojima je dijelio slične interese i muzički ukus. U jeku novovalnog riječkog punkerskog bunta polovinom osamdesetih naći će se u epicentru jednog subkulturnog pokreta. Način na koji je provodio svoje tinejdžerske dane, stil odijevanja i frizura ispostavit će se kao ključni momenti drugosti.

Prevrat u SFRJ početkom devedesetih godina 20. stoljeća te ratovi koji su uslijedili na prostoru bivše države učinit će da njegova drugost poprimiti mnogo jasnije obrise, koji će donijeti ozbiljne nedaće sa kojima će se suočiti. Naime,

osamostaljenjem Republike Hrvatske i početkom ratnih sukoba, naći će se zatečen u Hrvatskoj bez validne dokumentacije. Traume koje će doživljavati u tom periodu ostavit će neizbrisiv trag i trajne deformacije identiteta. Nametnute podjele u kojima se nije uspijevaio snaći, odnosno osjećaj da se našao sa pogrešnim imenom i porijeklom na pogrešnoj strani, konstantni strah od legitimiranja, učinit će da se ostatak svog života nelagodno osjeća prilikom bilo kakve vrste susreta sa službenim licima organa reda. Problem nacionalnog opredjeljenja ispostaviti će se kao ključni problem njegove egzistencije:

E, a sada upitam dekana može li mi na trenutak posuditi kemijsku. On mi je daje i ja tu pred njegovim očima dopisujem još jednu crticu i dodajem: „Hrvat“. Njegova kemijska ostavlja tamniji trag od one kojom je napisano „Musliman“, a pogotovo od onog „Jugosloven“. (...) Tjeraju da zauzmeš stav, da se opredijeliš, izjasniš, objasniš, da podupireš, da se odazivaš, da slušaš, da se plašiš. (Sejranović 2010a: 108)

Mene odvajaju kao kužnog. (Sejranović 2013: 34)

Ovim pokušajem demonstrativnog preupisivanja nacionalnog identiteta linijom manjeg otpora rješava probleme u kojima se našao. Skrivanje od hrvatskih lovaca na regrute postat će njegova svakodnevnica. Bit će i uhapšen, a zatim volšebno pušten. Spletom okolnosti uspijeva kao izbjeglica otići u Norvešku što će dodatno opteretiti njegovu poziciju drugosti. Sa biljegom dijasporca naći će se unutar đavoljeg kola dvostrukog pa ako hoćete i trostrukog nepripadanja, u BiH nije bio Bosanac, u Hrvatskoj nije bio Hrvat, a u Norveškoj nije bio Norvežanin. Život u Norveškoj ispresijecan je linijama drugosti i graničnih pozicioniranja. Od prilike do prilike te linije su uvijek nalazile načina da ga povrijede svojim oštrim bridovima, ali i ostave iscrpljenog kao u slučaju etičkih preispitivanja kada se nađe u službi norveške imigracione institucije. Pripovijedač radi kao prevodilac prilikom ispitivanja azilanata, ali se nalazi u nezavidnoj situaciji gdje kao službenik ni u kom slučaju ne smije da uspostavlja kontakt sa azilantima čak ni komunikacijski, van službenog prevođenja. Njegove unutrašnje etičke dvojbe iscrtavaju liniju margine na kojoj je pozicioniran. Ta pozicija je paradigma za sve romane trilogije jer je on konstantno na granicama identiteta. Nekoliko puta svjedočimo i primjerima rasističkih i ksenofobnih komentara kojima je bio izložen što čitamo u romanu *Sandale*:

Na pauzi nakon prva dva sata sjedim u zbornici s ostalim nastavnicima. (...) Ona govori kako joj je pun kufer đaka koji sjede i ne trude se. Sjede tu bezveze. Čelavi rektor – Ovi iz istočne Evrope? – Da – kaže ona. – Samo sjede i ne žele uopće sudjelovati. (...) – Da – kaže rektor. – Zanatlije. Došli su tu uzet lovu i baš ih briga za norveški. (...) Jedan od nastavnika na tečaju norveškog donio nam je karikaturu iz nekih norveških novina na kojima su bila dva špiljska čovjeka s kalašnjikovima u rukama i pucala jedan na drugog. Ispod je pisalo „Balkan 1993. godina“. U našem odjeljenju bili su uglavnom Mostarci protjerani, na pravdi boga, iz svojih domova. Nije im bilo pravo da ih netko uspoređuje sa špiljskim ljudima. Nisu svi ljudi na Balkanu takvi. A nastavnik nam je onda održao predavanje o nama, „balkanskim špiljskim ljudima“ i njima, „Europljanima.“ (Sejranović 2013: 130–131)

Platio sam joj depozit od tri mjesečne najamnine i kada sam, nakon nekoliko dana, došao preuzeti ključeve, dočekala me s utučenim izrazom lica. Rekla je kako joj je jako žao, ali Kućni savjet se oštro usprotivio da se još jedan stranac useli u ulaz A, jer već ima jedna obitelj iz Somalije s petero djece koja živi na drugom katu i ako i ja uselim onda...“ (ibid: 169)

Kako se geopolitička situacija u svijetu razvijala i usložnjavala početkom trećeg milenija tako se i klima prema strancima u svakoj od zapadnih zemalja mijenjala. Teroristički napadi Al-Kaide, a posebno krvavi pohod Andersa Breivika u Norveškoj dodatno su zakomplicirali situaciju protagoniste što odslikavaju sljedeći odlomci. Oni, naime, pored gnomski sročenog osjećaja drugosti koji je sa sobom sada nosio i strah od realne opasnosti od osвете, a usljed opšte društvene klime podrazumijevajućih muslimanskih terorističkih napada, posebno nakon bombaškog terorističkog napada u Oslu i Breivikovog terorističkog pohoda na otoku Utoya, donose i različite perspektive posmatranja tih dešavanja:

– Ovaj put smo ga pravo najebali... – kaže moj drug iskreno zabrinuto, ali kao da je to već odavno očekivao. (...) – Ne znam ba, ne zna niko ništa. Svi govore muslimani... a ako je plav, može biti samo Bosanac, a ako je Bosanac... – Onda smo najebali – kažem ja umjesto njega. (Sejranović 2013: 164)

Dan nakon što sam stigao u Oslo radio sam intervju sa svjetski poznatim piscem krimića Joom Nesboom i pitao ga što on misli o tome. Odgovorio je da je riječ o usamljenom psihopatu na anaboličkim steroidima. Kad sam poslije došao doma, u kuhinji je ručao jedan od Nigerijaca. Malo smo pričali o svemu i svačemu i pitao sam ga što on misli o ovom masakru. Odgovorio mi je na engleskom s jakim akcentom: „Reći ću ti samo jednu stvar. Hvala Bogu da to nije učinio stranac. (ibid: 171)

Ako se držimo one Jamesonove da svako pripovijedanje „individualne priče i individualnog iskustva mora na kraju uključiti i kompletnu obuhvatnu priču o samom kolektivitetu“ (F. Jameson, prema Baba 2004: 262), onda bi zanimljivo bilo vidjeti na koji način se u romanu *Sandale* konstruira nacionalni identitet. U poglavlju pod nazivom *Nacionalno* Sejranovićev pripovjedač eksplicitno sebe u nacionalnom smislu doživljava kao „onesviješćenog“ i kao izdajicu, jer *glasovi* predaka mu grubo seksistički spočitavaju nedostatak hrabrosti i izdaju nacije. U svoju odbranu narator će onda uzeti metaforu bjeline očiju aludirajući na čistoću opredjeljenja na neopredijeljenost kao i metaforu smrdljivog zadaha predaka „koji potječe iz usta svih naših očeva. I prenosi se iz usta u usta. S oca na sina. I nitko nikada ne uzme ni jedan jedini dah novog zraka. Novog svježeg zraka“ (Sejranović 2013: 51).

Ako o nacionalnom identitetu Sejranovićevih junaka možemo uopšte govoriti kada su u pitanju romani Bekima Sejranovića, možemo reći da se identitet pripovjednog subjekta konstruira na relaciji između tačaka trougla što će ga sam pripovjedač formulisati u zaključnom poglavlju romana *Sandale* sugerirajući da se radi o „(...) jednom Bosancu iz Rijeke koji je postao norveški državljanin“ (Sejranović 2013: 173).

4. Zaključak

Budući da je ovdje priređeni dio rada sažeta i prilagođena verzija veće cjeline – magistarskog rada – zaključci će referirati na prethodna poglavlja, ali anticipirati i one do kojih se došlo pri obuhvatnijem „čitanju i interpretiranju“ – kako ne bismo ostali dužni sebi, niti romanima!

Zapitanost nad postojanjem čovjeka tema je koja ne gubi na aktuelnosti još od predsokratovske filozofske misli. Sam razvoj filozofije popraćen je i razvojem promišljanja o čovjeku, ljudskoj zajednici, ali i o njegovoj povezanosti sa

prirodom. Kako su se periodi smjenjivali, tako se i misao o ljudskom postojanju mijenjala i to ukorak sa aktuelnom društvenom situacijom. Savremeno doba je period preispitivanja prošlosti kao i postulata nastalih u ranijem dobu. U tom pogledu problematika identiteta postaje jedno od najvažnijih pitanja savremenog doba, tom problematikom se još uvijek naravno bave u prvom redu filozofi i psihoanalitičari, ali od 20. stoljeća i psiholozi, sociolozi, historičari, književni kritičari, antropolozi, teoretičari kulture, pravnici, ekonomisti itd. Ispostavlja se kako je gotovo nemoguće baviti se bilo kojom naučnom disciplinom iz spektra društvenih i humanističkih nauka, a ne dotaknuti se pitanja identiteta koje je neraskidivo vezano za pitanja ljudske zajednice. Identitet se u tom smislu može pojmiti kao komunikacija čovjeka sa okolinom. Ono što svaka individua odabere da podijeli ili pak ne podijeli sa drugima postaje dijelom njenog identiteta. Identitet se po nekima može posmatrati na vertikalnoj osi kao naslijeđena datost od porodice kao prve zajednice u kojoj individua raste, nacionalna, često i religijska, pripadnost, rasa, jezička itd., i na horizontalnoj osi, društveno-politička i historijska uslovljenost situacijom u kojoj se individua razvija.

Problematika identiteta u radovima autora druge polovine 20. stoljeća od Jacquesa Derride i Michela Foucaulta, pa do Stuarta Halla i Homi Bhabhe, su utoliko važne jer upravo u ovom radu smo se pokušali baviti tom problematikom, a držeći se smjernica navedenih autora. Prepoznavanje narativa kulturne razlike i konstruiranja identiteta u romanima Bekima Sejranovića, *Nigdje, niotkuda*, *Ljepši kraj* i *Sandale* otpočeli smo uvođenjem destabilizirajućih kategorija vremena, prostora i relacije te polaznom tačkom na kojoj smo uočili kako je upravo narativ u središtu govora o identitetu. To prepoznavanje narativa kulturne razlike kao modela koji osvjetljava individualne sudbine (subjekte, identitete), ne/jedinstvo sopstva, kolektiviteta,

U radu smo se bavili propitivanjem na koje sve načine je narativ kulturne razlike konstruirao identitete u pripovjednom tekstu, a pozivajući se na termin *iz-među* Homi Bhabhe. Poststrukturalističko poimanje identiteta ističe otpor prema unaprijed definisanom cjelovitom identitetu te, kao što smo vidjeli, polazi od pretpostavke da su identiteti konstrukcije i kao takvi nesvodivi na jedno značenje kroz koje bi sebi obezbijedio legitimitet.

Ono što smo se tokom analize trudili uraditi jeste da istražimo na koje sve načine se u romanima konstruirao identitet subjekta nastojeći da analiziramo kako se u Sejranovićevim romanima oblikuje narativ kulturne razlike, kao i da osvijetlimo funkciju ispovijesti kao i sjećanja u procesu konstruiranja narativnog identiteta, kao i da se osvrnemo na koncepte prostora i topos granice te u posljednjem poglavlju analiziramo putovanje kao i elemente nomadizma.

Također, promišljajući identitete subjekata smještene u graničnim prostorima te konstruirane putem nedostatka, odnosno, sa mjesta onog Drugog, dokazujemo da se kroz neprekidne procese izgradnje identiteta oni u stvari uspostavljaju kao bezmjesni. U tom pogledu, a osvrćući se na rezultate istraživanja do kojih je ovaj rad došao služeći se alatima poskolonijalnih čitanja, mogli bismo sumirati kako odsustvo stabilne identifikacije subjekta, odnosno sopstva, uspostavljeno različitim narativnim postupcima, dovodi u pitanje i poništava individualni identitet shvaćen esencijalistički, a s druge strane to odsustvo, tj. svojevrsna dislociranost, ne znači da je sopstvo zauvijek nestalo.

Narativ kulturne razlike te konstruiranje identiteta jasno je predočeno kako u onim segmentima Sejranićevih romana koji govore o životu naratora u Norveškoj tako i u segmentima koji se tiču bosanskohercegovačke postdejtonske zbilje koja je predstavljena putem metafore i to preko mikrosvijeta sela u kojem borave prilikom posjeta rodnom kraju. Također rad je pokazao kako se konstruirao nestabilni identitet pripovjednog ja i to uz pomoć fragmentarnog pripovijedanja, i preko eksplicitnih iskaza, ali i preko odnosa prema sebi, svakodnevnom životu, porodici, ženama sa kojima je bio u ljubavnim vezama, prijateljima, kulturi, mjestima, društvenim i političkim gibanjima. U tom smislu važna je funkcija ispovijesti u procesu konstruiranja identiteta subjekta. Naime, dominacija ispovijednih glasova, odnosno, pripovijedanje u prvom licu jasno ukazuje na neposrednu subjektivnost kazivanja što je prenijelo fokus na unutrašnji život pripovjedača, njegove misli i osjećanja. Tako ispovijest u Sejranićevim romanima, pokazalo se, funkcioniše na principu monologa kao unutrašnjeg govora postajući svojevrsni dijalog sa samim sobom. Dakle, radi se o mnoštvu slika sjećanja gdje se narativ realizira preko toposa djetinjstva, rodnog grada i porodične historije, a to je teret koji nevoljko nosi, ali i teret bez kojeg bi potvrda o egzistenciji u sadašnjosti dakako bila nemoguća. Subjekt kulturne razlike živi granicu/na granici, odnosno, između različitih prostora što je nesumnjivo potvrda hibridnosti njegovog identiteta. U tom smislu subjekt konstantno istražuje i preispituje prostore življenja čak i onda kada se ispostavi da se kreće unutar nomadski mapiranih koordinatnih tačaka. To istraživanje koje subjekt poduzima konstantna je potraga za stabilnim mjestom ispunjenosti smislom, a što će se u slučaju Sejranićevih narativa ispostaviti kao bezuspješna potraga.

Izvori

- Sejranović, Bekim (2010), *Nigdje, niotkuda*, Sarajevo: Buybook.
Sejranović, Bekim (2010), *Ljepši kraj*, Sarajevo: Buybook.
Sejranović, Bekim (2013), *Sandale*, Zagreb: V.B.Z. d.o.o.

Literatura

- Bauman, Zigmunt (2009), *Fluidna ljubav*, Novi Sad: Mediterran Publishing d.o.o.
Bauman, Zigmunt (2011), *Identitet*, Zagreb: Pelago.
Bećirović, Fikret (2013), *Kulturna polivalentnost i apsurd zločina u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
Bhabha, Homi (2002), „Diseminacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije“, u: Biti, Vladimir, (ur.), *Politika i etika pripovijedanja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 157–190.
Bhabha, Homi K. (2004), *Smeštanje kulture*, Beograd: Beogradski krug.
Bogdanov, Nada/Grlić, Danko/Iveković, Mladen/Krstić, Kruno/Podhorsky, Rikard/Vranjican, Borko ur. (1967), *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
Bucholtz, Mary/Hall, Kira (2017), „Jezik i identitet“, u: *JAT – Časopis studenata kroatistike* br. 3 Zagreb: Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta/Studentski zbor Sveučilišta u Zagrebu.
Culler, Jonathan (2001), *Književna teorija – vrlo kratak uvod*, Zagreb: AGM.
Culler, Jonathan (1991), *O dekonstrukciji. Teorija i kritika poslije strukturalizma*, Zagreb: Globus.
Delez, Žil/Gatari Feliks, *Rasprava o nomadologiji*, dostupno: <http://www.zenskstudie.edu.rs/> (pristupljeno 1. 8. 2015.)
Denić-Grabić, Alma (2010), *Bosanskohercegovački roman na kraju 20. stoljeća. Konstrukcije narativnih identiteta: kraj stoljeća i bosanskohercegovački roman*, Brčko Distrikt BiH: BZK „PREPOROD“.
Denić-Grabić, Alma (2005), „Wo bin ich? – Mapiranje – Mjesto na kojem želite sanjati“ u: *Razlika/Difference* 10/11, *Časopis za kritiku i umjetnost teorije*, Tuzla: Društvo za književna i kulturalna istraživanja.
Derida, Žak (2004), *Marksove sablasti*, Beograd: Jasen.
Derida, Žak (1976), *O gramatologiji*, Sarajevo: Veselin Masleša.

- Foucault, Michel (2013/1967), *O drugim prostorima*, dostupno na: <https://pescanik.net/o-drugim-prostorima/> (pristupljeno 10. 5. 2020.).
- Đuvić, Mevlida (2005), „Priče za sretan početak“, u: *Razlika/Difference* 10/11, Časopis za kritiku i umjetnost teorije, Tuzla: Društvo za književna i kulturalna istraživanja.
- Hall, Stuart (2001), „Kome treba identitet?“, u: *Reč*, 64/10, Beograd: Fabrika knjiga, str. 215-233.
- Hegel, Georg F. V. (1977), *Nauka logike II*. Beograd: Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod.
- Kazaz, Enver (2008), *Neprijatelj ili susjed u kući*. Sarajevo: Rabic.
- Kordić, Snježana (2010), *Jezik i nacionalizam*: Zagreb: Durieux.
- Lazarević Radak, Sanja (2013), *Otkrivanje Balkana*, Pančevo: Mali Nemo.
- Levinas, Emanuel (2003), „Trag Drugog“, u: *Reč, časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja* 71/17, Beograd: Fabrika knjiga, str. 396.
- Mesić, Milan (2007), „Pojam kulture u kontekstu rasprava o multikulturalizmu“, u: *NOVA CROATICA I*, Zagreb: Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet, str. 159-184.
- Mitić, Petra (2014), *Jezik, rod, razlika. Konstrukcija/dekonstrukcija identiteta u (post)feminističkoj teoriji*, Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu .
- Moore, Jerry D. (2002), *Uvod u antropologiju. Teorije i teoretičari kulture*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Moranjak-Bamburać Nirman (2003), *Topos granice i granični fenomeni u književnosti BiH*, dostupno na: http://www.openbook.ba/forum/nirman_moranjak.htm (pristupljeno 4. 7. 2003.)
- Paić, Žarko (2008), *Vizualne komunikacije. Uvod*, Zagreb: Centar za vizualne studije.
- Paić, Žarko (2009), „Zemljovid za lutalice: nomadizam i kaos kraja povijesti“, u: *Sarajevske sveske: Nomadizam*, br. 23-24. Sarajevo: Mediacentar.
- Režić, fra Ivan (2020), *I na kraj svijeta opet sebe nosiš*, dostupno na: <https://franjevci-st.com/kraj-svijeta-opet-sebe-nosis/1792> (pristupljeno 18.6.2020.).
- Šuvaković, Miško (2006), *Studije slučaja. Diskurzivna analiza izvođenja identiteta u umetničkim praksama*, Pančevo: Mali Nemo.

Adresa autora

Author's address

Hanfländerstraße 29. 70569 Stuttgart-Süd
Deutschland

NARRATIVE OF CULTURAL DIFFERENCE AND IDENTITY CONSTRUCTIONS IN THE NOVELS *FROM NOWHERE TO NOWHERE, MORE BEAUTIFUL ENDING* AND *SANDALS* BY BEKIM SEJRANOVIĆ

Summary

This paper discusses the narrative of cultural difference and identity constructions in the novels *From Nowhere to Nowhere*, *More Beautiful Ending* and *Sandals* by Bekim Sejranović. The starting point was that in Bekim Sejranović's novels, a narrative of cultural difference and cultural hybridity is formed as a consequence of forced exile, the nomadism of the narrative subject, so that within such a story identities are presented as unplaced "from nowhere to nowhere". Recognizing the narrative of cultural difference that illuminates individual destinies, the non/unity of the self as well as the collectivity, was key to the analysis of identity constructions in Sejranović's novels. Therefore, the paper explores all the ways in which the narrative of cultural difference constructed identities in the narrative text, and referring to the concept "in-between" space by Homi Bhabha. The study of the manner of constructing identity in Bekim Sejranović's novels was based on poststructuralist theses on identity, and postcolonial criticism helped to explore the narrative of cultural difference.

Key words: Identity, Other, subject, cultural hybridity, cultural difference, in-between, borders, Bekim Sejranović, *From Nowhere to Nowhere*, *More Beautiful Ending*, *Sandals*.

Elvir **KOPIĆ**

Elvir Kopic rođen je 1982. godine u Bosanskoj Krupi (SFRJ). Pedagoški fakultet završio je u Bihaću, a postdiplomski studij na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Živi i radi u Saveznoj Republici Njemačkoj.